

430; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (Amedroz), s. 284; İbnü'l-Esrî, *el-Kâmil*, bk. İndeks; İbnü's-Salâh, *Mu'kaddimetü İbni's-Şalâh* (nşr. Mustafa Dîb el-Bugâ), Dimaşk 1984, s. 204 vd.; Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI, 330; İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rîf* (nşr. Semîr ed-Dürübî), Kerek 1413/1992; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tuhfetü'l-mevdûd bi-ahkâmi'l-mevlûd*, Beyrut 1403/1983, s. 94-95; İbnü'l-Hac el-Abderî, *el-Medhal*, Kahire 1401/1981, I, 117-124; İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982, I, 609 vd.; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ* (Şemseddin), V, 412 vd., 447 vd.; VI, 3 vd.; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Hatîb), X, 468, 469; a.m.f., *Nüzhetu'l-elbâb fi'l-elkâb* (nşr. Abdülazîz b. Muhammed b. Sâlih es-Sedîdî), Riyad 1409/1989, I, 52, 74, 75, 93, 99, 143; II, 29, 221; Muhammed b. Müeyyed el-Bağdâdî, *et-Teveessül ile't-teressül* (nşr. Ahmed Behmenyâr), Tahran 1315 hş.; Müntecebüddin Bedî, *'Atebetü'l-ketebe* (nşr. Muhammed Kazvî-nî - Abbas İkbâl), Tahran 1329 hş.; O. Pritsak, "Qara Studie zur türkischen Rechtssymbolik", *Zeki Velidi Togan'a Armağan*, İstanbul 1950-55, s. 259; Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Kor-kud'un Kitabı*, İstanbul 1973, s. 7, 34, 60; Saîd Seyyid Ubâde, *Edebü't-tesmiye fi'l-beyânî'n-nebevî*, [bası yerini yok] 1983 (Dâru Mîsr), s. 100-110; Hasan el-Bâşâ, *el-Elkâbü'l-İslâmiyye fi't-târîh ve'l-vesâ'îk ve'l-âşâr*, Kahire 1989, s. 12, 16, 32, 36-37, 59, 63, 214; İsmail Yiğit, *Siyâsî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlûkler*, İstanbul 1991, s. 81-82; Osman Muhammed Ali el-Abâdile, *Elkâbü's-şu'arâ' beyne'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, Kahire 1412/1991, s. 5, 6, 7-8, 12, 14, 17; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimlerî Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 72, 73, 74; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Özbek), s. 244-245; Ali Sevim - Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Ankara 1995, s. 499-500; Kuteybe eş-Şihâbî, *Mu'cemü elkâbi erbâbi's-sultân fi'd-düveli'l-İslâmiyye*, Dimaşk 1995, s. 15, 16-17, 117-122; Hanefî Palabiyik, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler, Devlet ve Saray Teşkilâtı*, Ankara 2002, s. 114-129; S. D. Goitein, "Nicknames as Family Names", *JAOS*, XC/4 (1970), s. 517 vd.; C. E. Bosworth, "Lakab", *El²* (İng.), V, 618-631; D. S. Margoliouth, "Names (Arabic)", *ERE*, IX, 136-140; Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsiler", *DİA*, I, 37, 38.

NEBİ BOZKURT

Osmanlılar'da Lakap. Osmanlı padişahlarına ait lakapların bir kısmı kendi dönemlerinde verilip resmî literatürde yer alırken bir kısmı da çok sonra ayırt edici vasıflarına göre takılmıştır. I. Murad için "Hudâvendigâr", I. Bayezid için "Yıldırım", II. Bayezid için "Veli" ve "Sofu", I. Selim için "Yavuz" lakapları ya kendi dönemlerinde yahut hemen sonra ortaya çıkmıştır. II. Mehmed'in "Fâti", I. Süleyman için kullanılan "Kanûnî", II. Selim'in "Sarı" ve IV. Mehmed'in "Avcı" lakapları daha sonraki asırlarda ve özellikle XVIII ve XIX. yüzyıllarda yaygınlık kazanmıştır. Yalnız I. Süleyman için "Muhteşem" lakabı da-

ha kendi döneminde Avrupa literatüründe yer etmiştir.

Osmanlı bürokrasisinde seyfiye, ilmiye ve kalemîye mesleklerinin teşekkül ile birlikte meslek mensupları çeşitli özelliklerini yansıtan lakaplarla tanınmışlardır. Bilhassa kâtip zümreleri arasında aynı adı taşıyan birkaç kişiyi birbirinden ayırt edebilmek için kendilerinin birtakım resmî rumuzlarla anıldığı ve bunlardan bazılarının asıl adın kısaltması olduğu, daha sonra lakap haline dönüştüğü dikkati çekmektedir. Meselâ Ayn Ali Efendi, Lâm Ali Çelebi, Dâl Mehmed Çelebi gibi örnekler yanında Feridun (Ahmed), Âlî (Gelibolu Mustafa ve Mehmed Emin Âlî Paşa), İzzî (Süleyman), Subhî (Mehmed), Râgîb (Mehmed), Cevdet (Ahmed) gibi tanınmış şahsiyetlerin lakapları zamanla âdeta kendi asıl adlarının yerini almıştır. Osmanlılar'da mesleklerin babadan oğula geçmesi gelenek olduğundan bir iki nesilden itibaren lakapların sonuna "... zâdeler" veya "... oğulları" eklenmeye başlanmıştır.

Başta vezîriâzam olmak üzere Osmanlı devlet erkânının hemen her birinin bir lakabı bulunmaktadır (Sokullu, Pîrî, Kuyucu, Lala, Köprülü, Topal, Melek, Zurnazen, Boynueğri, Elmas, Arabacı, Sarmeli vb.; bunlar için bk. Danişmend, V, 7-108). Osmanlı bürokrasisinde özellikle defterdarlara verilen "Mezbele-turpu" Mahmud Efendi, "Yahni-kapan" Abdürrahim Efendi, "Gizli-sıtma" Hacı İbrâhim Efendi, "Ekin-iti" Seyyid Feyzullah Efendi, "Sopasalan" Kâmil Ahmed Efendi gibi lakapların her birinin verilmiş hikâyesi bulunmaktadır (a.g.e., V, 307-310).

Osmanlı ulemâsının genel olarak lakaplarına bakıldığında Fenârîzâde, Çivizâde, Dürrîzâde, Arapzâde gibi aileye nisbetlerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Osmanlı döneminde kaleme alınmış bazı tabakat kitaplarında ulemâ biyografileri yazılırken isim tertibinde farklı kullanışlara yer verilmiş, Atâi biyografi bendlerinde ismi öne alırken Şeyhî özellikle lakabı ön plana çıkarmıştır. Burada ulemânın lakapları kaydedilirken çoğunun mensup olduğu şehre göre anıldığı dikkati çeker. Bu dönemde devlet erkânının lakapların doğum yerine, aile mesleğine veya sanat alışkanlığına göre verildiği görülmektedir.

Osmanlı geleneğinde özellikle ilmiye mesleğinde belli başlı isimlere ait yaygın olarak kullanılan lakaplar vardır. Ahmed'in "Şemseddin", Ali'nin "Alâeddin", Hüseyin'in "Hüsameddin", Mahmud'un

"Bedreddin", Mustafa'nın "Muslihuddin", Yûsuf'un "Sinâneddin" veya "Ziyâeddin", İbrâhim'in "Tâceddin", İlyas'ın "Fahreddin" veya "Şücâuddin" ile kullanılması yaygındır (Özergin, XII/249 [1970], s. 5584). Lakaplar, coğrafyanın veya ortamın değişmesiyle Türkçe'den Arapça ve Farsça'ya da dönüşebiliyordu. Konya'da "Kemikoğulları" ailesinin Şam'a yerleşince aynı anlama gelen "Azrmâdeler" diye meşhur olduğu bilinmektedir.

Anadolu'da ailelerin sülâle veya soy adı olarak mutlaka bir lakabı vardı. Ancak bu lakap çekirdek aileye değil birbiriyle akrabalık bağı olan bir sülâleye aitti. Bu sebeple Anadolu kasaba ve şehirlerinde hemen herkes birbirini lakabından tanırdı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ve soyadı kanununun kabulünün (1934) ardından uzun süre devam eden bu gelenek son otuz-kırk yılda yaşanan yoğun göç olgusu ile giderek kaybolmuştur. Diğer taraftan bugün olan bazı lakaplar aynen veya bazı değişikliklerle soyadı olarak da alınmıştır.

Ortaçağ İslâm ve Türk şehirlerinin tarihî, fizikî ve toplumsal özelliklerine göre birer sıfatla anılması yaygın bir gelenektir. Mekke-i Mükerrreme, Medîne-i Münevvere, Kudüs-i şerif gibi kutsal şehirlere ait özel sıfatlar dışında diğerlerinde "dâr" ile başlayıp Arapça bir terkip halinde "dârülcelâl" (Erzurum), "dârülemân" (İsfahan, Tercan), "dârülfahr" (Diyarbakir), "dârülfeth", "dârülmülk" (Kayseri ve Konya), "dârülfeyz" (Harput), "dârülüz" (Amasya), "dârünnasr" (Erzincan), "medînetüsselâm" ve "dârüsselâm" (Bağdat), "dârüssugr" (Antakya) vb. nitelemelere de rastlanır (TA, XII, 317-328).

BİBLİYOGRAFYA :

Atâi, *Zeyl-i Şekâik*, bk. Fihrist; Şeyhî, *Vekâiyü'l-fuzalâ*, tür.yer.; Danişmend, *Kronoloji²*, V, 7-108, 307-310; O. Pritsak, "Qara Studie zur türkischen Rechtssymbolik", *Zeki Velidi Togan'a Armağan*, İstanbul 1950-55, s. 259; Abdülkadir Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler*, İstanbul 1988; Mehmet İpşirli, "İlmiye Mensuplarının İmza ve Tasdik Formülleri", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri: 30 Nisan - 2 Mayıs 1986*, *Bildiriler*, İstanbul 1988, s. 177-200; M. Kemal Özergin, "Türklerde Lâkab Alma Adetlerine Dair", *TFA*, XII/249 (1970), s. 5583-5584; Erol Özbilgen, "İslâm Kültüründe İsim Müessesesi", *İlim ve Sanat*, II/10, İstanbul 1986, s. 73-84; Feridun M. Emecen, "Ali'nin 'Ayn'ı: XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Bürokrasisinde Kâtip Rumuzları", *TD*, sy. 35 (1994), s. 131-149; H. Busse, "İzz al-Dawla", *El²* (İng.), IV, 293-294; a.m.f., "İzz al-Din", a.e., IV, 294-295; C. E. Bosworth, "Lağab", a.e., V, 630-631; TA, XII, 317-328.

MEHMET İPŞİRLİ